

Lucassen, L., Feldman, D., Oltmer, J., *Paths of integration. Migrants in Western Europe (1880-2004)* (IMISCOE Research; Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006, 343 blz., €45,-, ISBN 90 5356 883 2).

Deze bundel, samengesteld door drie Europese historici, wil het Amerikaanse debat over gelijkenissen en verschillen tussen het integratieproces van oude en nieuwe immigranten opentrekken tot de Europese migratie-ervaring. De Verenigde Staten kennen een scherpe breuk tussen de massale transatlantische immigratie van de late negentiende eeuw en de immigranten van de late twintigste eeuw. De quotawetten (1924) en de strikte toepassing van de immigratiewetgeving nadien sloten de Verenigde Staten in vergaande mate af van de emigratieregio's van de wereld. Slechts na 1964 hernam de emigratie naar de Verenigde Staten langzaam weer het ritme van de negentiende eeuw. Een aantal Amerikaanse sociale wetenschappers heeft de resultaten van sociologisch onderzoek naar de huidige opname van immigranten in de samenleving vergeleken met de wijze waarop de laat negentiende-eeuwse immigranten deel zijn geworden van de Amerikaanse samenleving. Deze vergelijking heeft aanleiding gegeven tot een vruchtbaar interdisciplinair debat, waarin de Amerikaanse migratie-ervaring werd gesitueerd binnen brede historische processen en waarin integratie als een autonoom langetermijnproces wordt uitgetekend dat beïnvloed wordt door politieke en vooral brede structurele processen. Langetermijnprocessen zoals integratie worden zichtbaar gemaakt in het vizier van historici en kunnen tegenwicht bieden aan wat het ongeduld van sociale wetenschappers genoemd kan worden. Deze interdisciplinaire ontmoeting heeft daarom ook een belangrijke meerwaarde.

Deze bundel ent zich op dit Amerikaanse debat en wil de relevantie van dit debat voor Europa aantonen, waarbij de auteurs tegelijkertijd pleiten voor een Europese interdisciplinaire samenwerking rond migratie. In een eerste luik wordt een aantal bijdragen samengebracht die een breed panorama schetsen van de twintigste-eeuwse migratie-ervaring van vooral Frankrijk en Duitsland. De historica Marie-Claude Blanc-Chaléard wijst erop in een sterk betoog gestructureerd rond de Algerijnse en Italiaanse migranten in Frankrijk dat het 'traditionele' integratieproces van de industriële samenleving – de integratie in de arbeidersklasse – bedreigd is door de postindustriële transitie. Tegelijkertijd brengt deze transitie evenwel ook een aantal, weliswaar minder collectieve, nieuwe kansen met zich mee voor immigranten en hun nakomelingen. Naast dit sociaal-economische veranderingsproces krijgt de veranderende rol van de staat in het integratieproces veel aandacht. De bijdrage van de politicologe Karen Schönwälder ontleedt hierbij het scherpst deze staatsrol, waarbij zij wijst op de toenemende ambities van de staat, maar tegelijkertijd de verzwakte effectiviteit van zijn optreden onderlijnt.

In een tweede luik wordt ingezoomd op een aantal instellingen die een rol kunnen spelen in het integratieproces. Verbazend genoeg ontbreekt hier het onderwijs. In een artikel van Barbara Schmitter-Heisler worden het immigratie- en immigrantenbeleid van Amerikaanse, Franse en Duitse vakbonden

geanalyseerd. Het is een onevenwichtig stuk, met een sterk Amerikaanse overwicht, waarbij zeker voor de Franse situatie de auteur haar kennis van de literatuur tot het midden de jaren tachtig nauwelijks heeft bijgesteld. De interessante bijdrage over de Amerikaanse voorlopers van inburgeringscursussen staat hier in een bundel over West-Europa wat verloren, daar er geen enkele referentie is naar Europa. Thijl Sunier gaat in op de hernieuwde kracht van religie als grensmaker en pleit ervoor het integratieproces van de religieuze nieuwkomers (moslims) te beschouwen als een hedendaagse vorm van emancipatie van een religieuze minderheid. Een emancipatie die historisch steeds gepaard ging met de opname in de natie en dit volgens patronen waarmee de relatie religie en natie-staat vorm kreeg. Zijn breed opgezet inleidend betoog, waarin hij de natievorming als permanent proces toelicht, maakt dat zijn uiteindelijke case-studies er bekaaid van af komen. De auteur heeft de agenda van het artikel in deze bundel iets te overladen om overtuigend te zijn. Het wachten wordt dus op zijn monografie over deze thematiek. Marlou Schrover tenslotte vergelijkt de resultaten van haar micro-studie over de Duitse aanwezigheid in Utrecht in het midden van de negentiende eeuw en hun (formele) gemeenschapsvorming met de toenmalige Duitse gemeenschapsvorming in Amerikaanse steden. De afwezigheid van staatsinterventie in de negentiende eeuw maakt deze gemeenschapsvorming een autonome maatschappelijke evolutie. Een gemeenschapsvorming die zich ook beperkt tot de eerste generatie. Schrover wijst naar de staat, zowel die van het gastland als van de emigratieregio om migrantenidentiteiten te doen overleven.

Deze bundel is een eerste aanzet tot een historische analyse van de Europese migratie-ervaring die haar analyse doortrekt tot de hedendaagse migratie. Het is een bundel die een betere samenhang heeft dan vele andere bundels, maar het thema waar de titel van het boek naar verwijst – *paths of integration* – wordt door verschillende auteurs als te ambitieus aangegeven. Deze auteurs beperken zich tot migratiepatronen of politieke ingrepen, want het Europees historisch onderzoek is nog te weinig uitgebouwd om sterke fundamenten te leveren om uitspraken te doen over een zo zwaarbeladen en weinig éénduidig begrip als integratie. De Amerikaanse sociologen en antropologen konden bij hun vergelijking met het verleden steunen op een omvangrijke productie van de zogenaamde *ethnic history*, een tak binnen het historisch bedrijf dat sinds de jaren zeventig de historiek van immigratie-gemeenschappen in Amerika onder de loep nam. Ook de Europese dimensie maakt deze bundel nauwelijks waar, de bijdragen blijven heel sterk geworteld in een drietal nationale ervaringen. Deze bundel is niet enkel een uitnodiging aan sociale wetenschappers, maar ook aan de historische discipline zelf om een analyse van de Europese migratie-ervaring verder uit te werken. Deze bundel is hiertoe een goede eerste aanzet.

Frank Caestecker

Schie, P. van, *Vrijheidsstreven in verdrukking. Liberale partijpolitiek in Nederland 1901-1940* (Dissertatie Leiden 2005, Amsterdam: Boom, 2005, 503 blz., €35,-, ISBN 90 8506 126 1).

In 1980 verscheen G. Taals dissertatie *Liberale en Radicalen in Nederland, 1872-1901*. Hij liet zijn studie in 1901 eindigen omdat hij dat jaar zag als een cesuur in de geschiedenis van het liberalisme. Toen vond een scheuring plaats in de Liberale Unie en kwam er een einde aan het laatste liberale kabinet dat op een meerderheid in de Kamers steunde. Een kwart eeuw later zet Patrick van Schie de geschiedenis van de liberalen voort. Hij begint waar Taal geëindigd is.

Van Schie is directeur van de Teldersstichting. Hij laat wellicht daarom weten dat hij zelf een liberaal is en dat zijn betrokkenheid mogelijk het verwijt van partijdigheid zou kunnen opleveren. Om dit laatste voor te zijn, merkt de auteur op dat geestverwantschap bij schrijvers over politieke stromingen gebruikelijk is en zelfs tot beter begrip kan leiden. Door zijn onderwerp in 1940 af te sluiten, heeft hij zich bovendien gevrijwaard van te grote betrokkenheid, meent Van Schie. Hij bakent zijn terrein niet alleen in de tijd duidelijk af. Het gaat hem om het politieke liberalisme en uitsluitend om liberalen. De grote liberale partijen waren de Liberale Unie (1901-1921) en de Bond van Vrije Liberalen (1906-1921). Door fusie van beide partijen in 1921 ontstond de Vrijheidsbond die in 1928 de Liberale Staatspartij ging heten. Daarnaast opereerden enige tijd de Economische Bond van Treub en de Liberale partij van Van Houten. De Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) die door haar oprichting in 1901 mede de neergang van de Liberale Unie inzette, rekent hij nadrukkelijk niet tot zijn onderwerp.

Na zich aldus te hebben gelegitimeerd en de grenzen van zijn studie te hebben afgebakend, beschrijft en analyseert Van Schie de politieke en daarmee de parlementaire geschiedenis van de liberalen. Na een terugblik op de glorieperiode tot 1901 volgen in ruim 300 pagina's de jaren van neergang. In het laatste hoofdstuk vergelijkt Van Schie het Nederlandse liberalisme met dat in België, Duitsland en Groot-Brittannië.

De neergang van de bij elkaar opgetelde liberalen komt tot uiting in de daling van het aantal zetels in de Tweede Kamer. In 1901 waren ze teruggevallen van 45 naar 27 zetels. De invoering van het algemeen kiesrecht en de evenredige vertegenwoordiging in 1918 veroorzaakten een daling naar vijftien. In 1922 had de Vrijheidsbond nog elf zetels. Elke volgende verkiezing betekende zetelverlies. In 1937 zaten er nog maar vier liberalen in de Kamer.

De eerste hoofdstukken met dikwijls fraai allitererende titels bevatten de ontwikkelingen van de verschillende liberale groeperingen, hun verschillen en hun pogingen tot samenwerking. Ook laten ze mislukte pogingen tot concentratie van vrijzinnige krachten tegenover de confessionelen zien. Tot die vrijzinnigen behoren ook de vrijzinnig democraten. Van Schie plaatst ze, net als de vrij-liberalen aan de randen van de vrijzinnigheid. Die was volgens hem zo kenmerkend voor de unie-liberalen. De VDB in het algemeen en Marchant